

Spațializarea și rasializarea excluziunii sociale.

Nevoia de politici publice integrate pentru romii marginalizați ¹

Enikő Vincze

Introducere

“Problematika romilor” (prin multiplele sale valențe, de la inițiativele privind construcția etno-politică a “poporului rom”, prin recunoașterea ca “minoritate europeană transnațională” cu drepturi lingvistico-culturale și dreptul la nediscriminare, până la politicile de incluziune socială a romilor) nu a fost integrat în curricula studiilor europene de la Cluj. Totuși, de-a lungul celor 20 de ani ai existenței sale, în cadrul facultății, câteva cadre didactice și mai mulți studenți de la diverse nivele au derulat cercetări pe acest subiect. Explorând potențialul său multi-disciplinar, dar și recunoașterea relevanței problematice de către instituțiile Uniunii Europene, în următoarea perioadă a existenței sale această facultate poate să devină (și) spațiu al studiilor despre romi. Dincolo de rostul lor analitic, aceste studii pot fi practicate (și) în vederea fundamentării politicilor publice care abordează aspectele istorice, culturale, sociale, economice și politice ale comunităților de romi în integralitatea lor. Privite prin prisma politicilor publice, studiile despre romi (ca parte a studiilor europene) au potențialul de a interoga, de exemplu, interacțiunea dintre nevoia de a asigura punerea în practică, față de etnicii romi, a sistemului drepturilor omului (care include drepturile universale civico-politice, cultural-lingvistice și social-economice ale omului, dar și dreptul la nediscriminare și la măsuri afirmative) și dintre perspectiva dezvoltării economico-sociale.

Acest studiu își propune să formuleze câteva recomandări privind politicile publice pentru romii marginalizați pe baza cercetărilor mele derulate în ultimii nouă ani. Sintetic vorbind,

¹ Text elaborat pentru volumul *Interferențe euro-atlantice. 20 de ani de Studii Europene la Universitatea Babeș-Bolyai*, editat de Liviu Țirău și Ștefan Melancu, Cluj: EFES, 2013, 342-367

recomandările respective sunt ghidate de principiile recunoașterii culturale, incluziunii și dreptății sociale, capacitării economice și reprezentării politice. După (1) schițarea procesului și modului în care identitatea și problematica romă a fost construită (1.1) prin demersurile internaționale ale elitelor rome și (1.2) prin politicile europene, voi prezenta concluziile investigațiilor mele despre (2) accesul la sănătatea reproducerii a femeilor rome și politicile reproductive,² despre (3) accesul la educație școlară a copiilor romi și politicile educaționale,³ și despre (4) accesul femeilor și bărbaților de etnie romă la muncă decentă și politicile de ocupare.⁴

² Am tratat această problematică în următoarele studii: *Social exclusion at the crossroads of gender, ethnicity and class. A view through Roma women's reproductive health / Excluderea socială la intersecția dintre gen, etnicitate și clasă. O privire prin prisma sănătății reproducerii la femeile Rome*, Cluj: EFES, 2006; "Public Policies as Vehicles of Social Exclusion. The Case of Romani Women's Access to Reproductive Health in Romania", in *Gender Politics in Post-Communist Eurasia*, edited by Linda Racioppi and Katherine O'Sullivan, Michigan University Press, 2009, pp. 87-119; "Etnicitás és nemiség. Reprodukciós politikák és gyakorlatok egy romániai kisvárosban élő roma nők körében", in *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*, szerkesztette Feischmidt Margit, Budapest: Gondolat, 2010, pp. 195-208; Culture, rights and moral entitlements, in *Nevi Sara Kali. Roma Women's Journal. Revista Femeilor Rome*, No. 2, 2010, pp. 9-29. Precum și în studiile realizate în comun cu alții: *Sănătatea romilor. Perspectiva actorilor implicați în sistemul sanitar / medici, mediatore, pacienți/ Roma Health. Perspective of the actors involved in the health system – doctors, health mediators and patients*, București: Romani Criss, 2012 (co-autori Marius Wamsiedel și Iustina Ionescu).

³ Vezi în studiile mele: "Attitudes toward schooling and ethnic identification in the case of Roma from Romania" (co-authored with Hajnalka Harbula), in *The Social Ecology of School Success: Implications for Policy and Practice*, edited by Maria Roth, Diana Dămean, Cs. Dégi, and Lorena Văetiși, Cluj: Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 175-193; *Strategii identitare și educație școlară. EDUMIGROM – România*, Cluj: EFES, 2011 (co-autor Hajnalka Harbula); "Identificarea etnică și poziția socio-economică a romilor dintr-un context urban", in *Spectrum. Cercetări sociale despre romi*, editat de Stefánia Toma și László Fosztó, Cluj: Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale și Editura Kriterion, 2011; The intersectionality of social status, ethnicity and gender in schooling, in *Nevi Sara Kali. Roma Women's Journal. Revista Femeilor Rome*, No.3, 2011, pp. 43-72; *Participare, absenteism școlar și experiența discriminării în cazul romilor din România/ Roma School Participation, Non-Attendance and Discrimination in Romania*, Romani Criss și UNICEF, București, 2011 (co-autori Laura Surdu și Marius Wamsiedel); "Ethnic identification and the desire to belong in the case of urban Roma youth from Romania", in *Being 'Visibly Different': Post-colonial, Migrant, and Roma Youths in Education Across Europe*, edited by Claire Schiff and Júlia Szalai, in print at Palgrave, 2012.

⁴ Analize elaborate în studiile mele publicate în: *Accesul femeilor și bărbaților de etnie romă la muncă decentă. Viață cotidiană, politici și proiecte*, editor Enikő Vincze, cu contribuția Loreni Baci, Hajnalka Harbula, Iuliu Kozák, György Lukács, Nándor Magyari, Noémi Magyari, Camelia Moraru, Cluj: Desire, 2011; *Társadalmi kirekesztés és interszekcionalitás*, in *Kultúra és*

Într-un final (5) îmi propun să sintetizez aceste concluzii din punctul de vedere al impactului spațializării și rasializării excluziunii sociale (și implicit al locuirii marginalizate) asupra vieții oamenilor,⁵ demonstrând nevoia de o abordare integrată utilizabilă atât în demersurile analitice ale studiilor despre romi, cât și în domeniul politicilor publice pentru romi. Pe lângă faptul că aceasta trebuie să coordoneze inițiativele din diverse domenii (cum ar fi locuirea, educația școlară, ocuparea și sănătatea), este nevoie ca ea să îmbine perspectiva drepturilor omului cu cea a dezvoltării umane și sociale, și să acționeze asupra tuturor factorilor social-economici, politici și culturali care produc marginalitatea avansată a comunităților de romi (atât ai celor din interiorul acestora, cât și ai celor care funcționează în contextul lor mai larg, în societatea *mainstream*, inclusiv rasismul anti-țigănesc și discriminarea structurală).

1. Construcții ale identității și problematicii rome

1.1. Elitele rome și politica construcției etno-naționale

Categoria de “rom” este o construcție politică, ca de altfel orice altă construcție etno-națională. “Roma” este un termen umbrelă care include o diversitate de grupuri etnice (Roma, Sinti, Travellers, Gypsies, Gitanes, tsiganes, Manus)⁶ caracterizate de limbi, dialecte, obiceiuri, religii, apartenențe cetățenești diverse pe cele cinci continente ale lumii. Datorită realităților geo-

Közösség. Művelődéstudományi folyóirat, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, 2012.

⁵ Idei elaborate și prin cercetarea începută în 2012 *Spațializarea și rasializarea excluziunii sociale. Formarea socială și culturală a ‘ghetourilor țigănești’ în România în context European*, care se va derula până în 2014 (www.sparex-ro.eu).

⁶ Definiția oficială acceptată de instituțiile Uniunii Europene, inclusiv de Comisia Europeană, în contextul în care problematica romilor este tematizată instituțional sub umbrela Directoratului General Justice (http://ec.europa.eu/justice/discrimination/roma/index_en.htm), și în condițiile în care tot mai mulți decidenți recunosc că ea trebuie tratată ca o chestiune trans-sectorială și intersecțională (subiecte legate de romi apărând și la alte directorate, cel al Ocupării, Afacerilor Sociale și Incluziunii Sociale, cel al Politicilor Regionale și Urbane, dar desigur și cel al Educației și Culturii).

politice, spre deosebire de alte grupuri etno-naționale, acesta trebuia creat ca o națiune ne-teritorială: în termenii statelor etno-naționale, ca o națiune fără stat, sau în termenii minorităților naționale, ca o minoritate trans-națională. Date fiind particularitățile sale, definițiile multiple ale categoriei de “rom” accentuează diferite elemente presupuse a fi împărtășite de către diversele grupuri amintite: unii crează unitatea romilor în jurul *Romanipen*-ului, cadrul cultural valoric și normativ care guvernează (sau ar trebui să guverneze) stilul de viață al romilor, oriunde ar trăi ei; alții fundamentează ideea apartenenței comune pe experiența împărtășită a discriminării rasiale și violării drepturilor omului (inclusiv pe o istorie multi-seculară a exploatării manifestate în sclavie, holocaust, relocări forțate, asimilare); dar există și abordări care asociază identitatea de rom cu un set de probleme sociale (cum ar fi sărăcia și excluziunea socială), înțelese la rândul lor în diverse feluri.

Marea provocare față de activismul rom internațional a fost exact aceea de a fundamenta unitatea romilor fără neglijarea diversității lor interne, și de a deveni, împreună cu subiectul construcțiilor proprii, actor al scenei politice globale în lipsa unor surse de legitimitate convenționale, cum ar fi statele (naționale). În ceea ce privește spațiul Uniunii Europene, trebuie să observăm, că tendința recentă de europenizare față de problematica romă se intersectează cu elaborarea unei politici pentru romi bazată pe principiul incluziunii sociale. Astfel, acest trend pune cel puțin pe planul doi eforturile politice mai vechi ale elitelor rome de a construi identitatea romă prin setul de instrumente utilizat în orice construcție națională.

Cele șapte Congrese Mondiale ale Romilor (desfășurate în perioada 1971-2008) au adoptat drapelul și imnul romilor, au cristalizat opțiunea pentru utilizarea termenului de “Roma” în locul diverselor variante ale categoriei de “țigan (1971), au desemnat ziua de 8 aprilie ca Ziua Internațională a Romilor (1990), și au declarat romii drept minoritate națională cu origine indiană (1981), iar apoi națiune non-teritorială (2000). Cel de al patrulea Congres din 1990 a anunțat dezideratul ca romii să primească despăgubiri cel puțin morale pentru pierderile suferite în timpul celui de al doilea război mondial, inițiind demersurile pentru recunoașterea că și romii au fost victime ale holocaustului. Aceste Congrese au fost ocazii în care s-au înființat și dezvoltat instituții internaționale menite să reprezinte “poporul rom” la nivel mondial. Cel mai important dintre ele este Comitetul Internațional al Romilor (*Komiteto Lumniako Romano*), care a luat locul vechiului Comitet Internațional al Țiganilor fondat la rândul său în 1965, și apoi a fost

transformat în 1978 în Uniunea Internațională a Romilor, care are și un Parlament Mondial. Congresul din 2004 la care au participat 200 de delegați din 39 de țări (menționăm că în 1971 s-au întâlnit doar 23 de delegați din 9 țări) a creat legitimitatea tematizării politice a problemelor legate de femei, familie și copii, iar ultimul din acest șir de congrese mondiale a lansat Planul de Acțiune pentru Construcția Națională Romă.

1.2. Politicile europene pentru romi

În 1993 Consiliul Europei declară că “țiganilor le revine un loc special printre minorități. Ei trăiesc dispersați peste tot în Europa, nu au o țară pe care să o numească țara lor, ei sunt o adevărată minoritate europeană, o minoritate care nu se încadrează în definiția minorităților naționale sau lingvistice... ei sunt o minoritate ne-teritorială,”⁷ și impune țărilor drept criteriu de aderare la Uniunea Europeană protecția culturii minorităților și respectul față de drepturile lor. Cu un an mai târziu, același for desemnează un Coordonator pentru Problematika Romilor (creând în 1995 Grupul de Specialiști în Romi, Țigani și Călători, apoi în 2004 înființează Forumul European al Romilor și Călătorilor, *European Roma and Travellers Forum*); iar Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) înființează un Punct de Contact pentru Problematika Romă și Sinti în cadrul Biroului pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului (ODIHR), pentru ca mai târziu, în 2003 să inițieze un Plan de Acțiune pentru Îmbunătățirea Situației grupurilor de Romi și Sinti. În 1996 Comisia Europeană organizează o masă rotundă cu tema “Romii: un popor cu adevărat European”, iar în 2005 Parlamentul European cheamă statele membre să recunoască romii ca o minoritate europeană.

În contextul mondial care acordă tot mai mare interes față de problematica romilor, au fost create și alte instituții internaționale, cum ar fi: *European Roma Rights Centre* (ERRC, 1996, Budapesta), care are un rol consultativ față de Consiliul Europei și față de Consiliul Economic și Social al Națiunilor Unite; *European Roma Information Office* (ERIO, 2003, Brussels);

⁷ Vezi despre asta și în *The Council of Europe Protecting the Rights of Roma*, http://www.coe.int/AboutCoe/media/interface/publications/roms_en.pdf. Documentul și-a ales drept motou un citat din laureatul Premiului Nobel pentru Literatură, Günter Grass: “*The Roma are what we strive to be: true Europeans.*”

Secretariatul Decadei pentru Incluziunea Romilor (Budapesta)⁸; *Roma Education Fund* (2005); sau *European Roma Platform*, înființat la primul European Roma Summit în 2008.

Direcția de europenizare a problematicei rome a culminat cu acceptarea în 2011 de către Comisia Europeană și apoi și de alte instituții ale Uniunii Europene a “Cadrului European pentru Strategiile Naționale privind Integrarea Romilor până în 2020”. Diverși actori ai scenei politice a Uniunii Europene înțeleg oarecum diferit raportul între responsabilitatea statelor naționale și responsabilitatea Uniunii Europene față de această problemă.⁹ Totuși, cu excepția Maltei, toate statele membre UE au acceptat să elaboreze strategiile lor naționale cu privire la incluziunea romilor. Cele mai mari diferențe dintre ele constau în echilibrul pe care fiecare stat membru îl face între măsurile privind dimensiunea etnică (legate atât de recunoașterea culturală, cât și de ne-discriminare și asigurarea drepturilor omului, cele din urmă ținând populația majoritară) și cele referitoare la îmbunătățirea situației social-economice prin acțiuni direcționate asupra romilor.¹⁰ Totuși, strategia europeană cadru pune mai mare accent pe cele din urmă și argumentele sale politice acordă prioritate incluziunii economice ce aduce beneficii și societății mai largi din care comunitățile de romi fac parte (chiar dacă la evaluările ulterioare se observă

⁸ Secretariatul servește *Decade of Roma Inclusion* (2005-2015), cadrul politicilor pentru romi lansat de mai mulți parteneri internaționali: World Bank, Open Society Foundations, United Nations Development Program, the Council of Europe, Council of Europe Development Bank, Contact Point for Roma and Sinti Issues of the Office for Democratic Institutions and Human Rights of the Organisation for Security and Co-operation in Europe, the European Roma Information Office, the European Roma and Traveller Forum, the European Roma Rights Centre, UN-HABITAT, UNHCR și the United Nations Children's Fund (UNICEF), în 2011 alăturându-se susținătorilor și World Health Organization (WHO).

⁹ *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020*, April 2011, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0173:FIN:EN:PDF>; *The Council of the European Union conclusions*, May and June 2011, <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/11/st10/st10658.en11.pdf>

¹⁰ Vezi la adresa: http://ec.europa.eu/justice/discrimination/roma/national-strategies/index_en.htm

nevoia eliminării sentimentelor și atitudinilor anti-țigănești care alimentează practicile discriminatorii ce sunt la rândul lor cauze ale excluziunii și marginalizării sociale).¹¹

Acest lucru nu este de mirare dacă privim contextul mai larg al politicilor europene formulate în Strategia Europa 2020,¹² care canalizează eforturile de dezvoltare înspre o incluziune socială ce servește creșterea economică nu neapărat favorabilă dreptății sociale. Aparent, Europa 2020 dorește să corecteze deficiențele agendei Europei sociale dincolo de retorica care definește europenitatea (de exemplu în *Racial Equality Directive* din 2000) prin potențialul său de asigura tuturor persoanelor dreptul universal de a fi tratate în mod egal în fața legii și de a fi protejate împotriva discriminării. Prin dezideratul creșterii inteligente, sustenabile și incluzive, Europa 2020 își propune să depășească limitele Strategiei de la Lisabona care a creat tensiuni între obiectivele economice și sociale, și a dovedit că proiectul primordial economic al Uniunii Europene slăbește și sentimentul de apartenență a cetățenilor statelor membre la o identitate/cetățenie europeană. Ideea incluziunii sociale este articulată în toate dimensiunile Strategiei Europa 2020: printre temele enumerate la capitolul celui de al treilea palier al strategiei, precum și printre cele trei principii și cele cinci obiective ale sale. Promovarea incluziunii sociale și combaterea sărăciei se află printre direcțiile care trebuie urmărite în dezvoltarea Uniunii Europene în perioada 2014-2020, iar crearea platformei Europene împotriva sărăciei este una dintre cele șapte inițiative ale sale majore. Totuși, precum arată analizele sale critice,¹³ nici Strategia Europa 2020 nu reușește să evite reducerea incluziunii sociale la sărăcie,

¹¹ *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions National Roma Integration Strategies: a first step in the implementation of the EU Framework*, May 2012

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0226:FIN:EN:PDF>;
Commission staff working document Accompanying the document from above, May 2012,

http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/swd2012_133_en.pdf<http://ec.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52012DC0226:en:NOT> ; Open Society Institute, *Review of EU Framework National Roma Integration Strategies*, http://romadecade.org/NRIS_review_2012

¹² Vezi în *Europe 2020. A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, <http://ec.europa.eu/research/era/docs/en/investing-in-research-european-commission-europe-2020-2010.pdf>

¹³ De exemplu în Eric Marlier and David Natali (eds.), with Rudi Van Dam: *Europe 2020. Towards a More Social EU?* Bruxelles: Peter Lang, 2010; *Benchmarking Working Europe. 2011 Edition*, <http://www.etui.org/Publications2/Books/Benchmarking-Working-Europe-2011>;

și urmărește reducerea sărăciei prin măsuri ce își propun eliminarea deficiențelor celor săraci în materie de capital social sau educațional, și nu prin acțiuni care să schimbe sistemul economic și social neoliberal ce produce inegalități sociale, crează fenomenul sărăciei celor care sunt angajați (*in-work poverty*) și cel al precarității muncii, și nu în ultimul rând blamează persoanele sărace pentru că trăiesc în sărăcie.

Unul dintre cele mai promițătoare puncte de convergență între Strategia Europa 2020 și strategia europeană cadru pentru incluziunea socială a romilor este cel în care se poate întâlni dezideratul dezvoltării teritoriale locale informate de principiul coeziunii sociale (care are potențialul de a teritorializa obiectivele sociale și de a socializa dezvoltarea teritorială),¹⁴ cu recunoașterea nevoii de a implementa proiecte integrate în micro-regiuni dezavantajate sau vecinătăți segregate unde trăiesc grupuri vulnerabile de romi ce cumulează multiple dezavantaje.¹⁵ Dincolo de similitudinile lor principale, cele două converg și în ideea alocării unor fonduri multiple (de dezvoltare a resurselor umane, de dezvoltare regională, și de coeziune socială) pentru asemenea scopuri, și ilustrează în mod fericit modul în care se pot întări reciproc obiectivul de *mainstreaming* cu cel de *targeting* al politicilor pentru romi.

Benchmarking Working Europe. 2012 Edition,

<http://www.etui.org/Publications2/Books/Benchmarking-Working-Europe-2012>

¹⁴ Ideea unei noi politici regionale bazate pe agenda socială teritorializată îi aparține lui Fabrizio Barca. Vezi raportul *An agenda for a reformed cohesion policy: A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations*, Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner, for Regional Policy, Brussels: European Commission, 2009, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf.

Recomandări cu privire la transpunerea politicilor integrate (pentru romi) în proiecte adresate comunităților locale marginalizate se găsesc și în *Guidance Note on the Implementation of Integrated housing interventions in favour of marginalized communities under the European Regional Development Funds*, European Commission, January 2011,

http://www.euromanet.eu/upload/86/94/Guidance_note_Housing_interventions_art_7_2_ERD.pdf;

sau în *Community-led local development. Cohesion policy 2014-2020*, European Commission, October 2011,

http://ec.europa.eu/regional_policy/conferences/od2012/doc/community_en.pdf

¹⁵ Vezi în *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions National Roma Integration Strategies: a first step in the implementation of the EU Framework*, May 2012

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0226:FIN:EN:PDF>

În cele ce urmează, voi prezenta modul în care concluziile cercetărilor mele despre accesul la sănătatea reproducerii, educație școlară și muncă decentă, respectiv despre politicile publice aferente, m-au condus la formularea recomandărilor privind utilizarea abordării integrate atât în analize (despre), cât și în politici (pentru romi).

2. Sănătatea reproducerii și politicile reproductive

Cercetarea privind accesul femeilor rome la sănătatea reproducerii¹⁶ a definit subiectul său ca un fenomen determinat social, economic și cultural, dar și politic. Ea a abordat problema în contextul României contemporane ca o lentilă prin care putem înțelege problematica mai generală a excluderii sociale (Magyari-Vincze, 2006), ca o perspectivă prin care se poate surprinde impactul politicilor publice asupra vieții cotidiene a oamenilor (Magyari-Vincze, 2009), și ca un subiect ce pune în discuție mai ampla problematică a drepturilor omului dincolo de abordarea sa legalistă (Vincze, 2010).¹⁷

În termeni descriptivi, studiul și-a propus să prezinte situația socială și economică, sistemul instituțional, politicile și normele culturale care determină accesul sau lipsa accesului la sănătatea reproducerii în rândul femeilor rome, precum și strategiile individuale de gestionare a problemelor inerente situației paradoxale de a fi „între două focuri”. În mod deosebit a reliefat sentimentele, ideile și acțiunile femeilor în contextul în care ele se află la intersecția mai multor poziții-subiect contradictorii, poziții ce le sunt atribuite și prescrise de discursuri și instituții diferite (cum ar politicile pentru romi, politicile reproductive, propriile lor comunități, serviciile de sănătate publică, etc.) îndemnându-le să nască mai mulți – sau dimpotrivă mai puțini – copii

¹⁶ Cercetarea a putut fi derulată între 2005-2006 datorită bursei obținute de la programul International Policy Fellowship Program al Open Society Institute, Budapesta. Pe lângă studiile amintite (în mare parte elaborate, între aprilie-iunie 2006 prin Andrew W. Mellon Fellowship al Institut für die Wissenschaften vom Menschen din Vienna, iar apoi între ianuarie-mai 2009 prin bursa „Culture of Rights/ Rights of Culture” obținută la Institute for Research on Women de la Rutgers, the State University of New Jersey), ea a rezultat și într-un film documentar de 55 minute intitulat „Flori de mac”.

¹⁷ Pentru trimiterile bibliografice vezi nota de subsol numărul 1.

decât ele și-ar putea dori în funcție de condițiile economice, relațiile sociale și legăturile emoționale în care trăiesc.

În ceea ce privește obiectivele sale teoretice, studiul a urmărit să contribuie la teoretizarea modului în care excluderea socială funcționează la intersecția dintre etnicitate, gen și clasă (re)producând inegalități sociale, și a modalităților în care femeile române sunt supuse discriminării multiple fiind transformate într-o categorie socială care se numără printre cele mai defavorizate. El a adus o contribuție și la dezbateră despre modul în care factorii structurali, normele culturale și subiectul activ (*agency*) conlucrează la constituirea dorințelor, pretențiilor și practicilor cotidiene ale femeilor legate de reproducere și de sănătatea acestora.

Tratând sănătatea reproducerii (și) ca o problemă a drepturilor omului, am subliniat că dincolo de asigurarea legislativă a acestora, trebuie să înțelegem și mecanismele prin care procesele economice, culturale și sociale fac imposibilă exercitarea *de facto* a drepturilor recunoscute în mod formal. Acesta este motivul pentru care cercetarea a ținut identificarea obstacolelor ce stau în fața utilizării serviciilor de sănătate reproductivă din două perspective: din perspectiva condițiilor generale de viață ale femeilor române și din punctul de vedere al sistemului de sănătate publică. Politicile de sănătate reproductivă din România și politicile pentru romi existente nu au reușit să servească interesele și condiția particulară a femeilor române și – intenționat sau nu – le-au transformat într-o comunitate sub-servită și multiplu discriminată.

Recomandările mele privind politicile de sănătate (reproductivă) și cele pentru romi s-au referit la nevoia de a introduce perspectiva etnică în curentul principal al politicilor de sănătate publică, și de a proceda ca atare și în privința genului în relație cu politicile pentru romi. Toate acestea pentru a evita efectele discriminării etnice și de gen în domeniul drepturilor reproductive și a îmbunătăți accesul femeilor române la serviciile de sănătate publică. Vorbind despre nevoia de a etniciza și geniza politicile publice am accentuat că apartenența etnică și genul nu sunt esențe interioare naturale, ci funcționează ca poziții subiect constituite social și politic. Recomandarea mea cu privire la această nevoie s-a referit exact la conștientizarea modului în care aceste identități sociale structurează oportunitățile de viață ale indivizilor, situându-i pe unii în poziții dezavantajate.

Prin cercetarea amintită am putut cunoaște modul în care funcționează procesele de identificare și în care categoria de țigăni structurează relațiile sociale. Asta mi-a permis să înțeleg, că una din

principalele obstacole în construirea unei identități pozitive pentru romi este etnicizarea/rasializarea fenomenelor sociale negative (sărăcia, criminalitatea, minciuna, furtul, murdăria, lenea și așa mai departe) și interiorizarea practicilor de învinovățire a victimei și naturalizarea, legitimarea actelor de discriminare la care sunt supuși. În cazul bărbaților și femeilor de etnie romă procesele de excludere socială nu funcționează doar datorită diferențierii de clasă și stratificării sociale, dar și datorită etnicității valorizată negativ și marcată prin culoarea pielii, în baza căreia romii sunt discriminați și excluși de la resurse vitale (educație și locuri de muncă) care – conform normelor dominante – sunt cruciale pentru o viață demnă și pentru respectul de sine.

Când vorbesc despre etnicizare/rasializare mă refer la acele mecanisme prin care multe din trăsăturile considerate negative și deviante sunt etichetate ca ținând de „esența de țigan” și, în consecință, sunt excluse din „normalitate”. Dar mă gândesc și la faptul că – datorită discriminării structurale – romii sunt mult mai expuși la riscul sărăcirii pe baza definirii lor ca țigani (o categorie care se referă, așa cum am amintit mai sus, la toate caracteristicile negative asociate cu pielea mai închisă la culoare) și – la cealaltă extremă – la „opțiunea” de a-și asigura supraviețuirea prin mijloace ilegale, care la rândul său consolidează excluderea lor socială și devalorizarea culturală negativă: *„un om poate sta o zi două flămând dar nu poate suporta să-și vadă familia răbdând de foame, așa că în a treia zi iese și fură ceva și cumpără o bucată de pâine; este inacceptabil ca, dacă în asemenea condiții romii fură fier vechi, să facă ani grei de pușcărie ... cum pot ei începe o viață nouă după toate acestea?; nu te poți aștepta ca romii să muncească pe nimic, ar trebui să-i dai măcar ceva de mâncare pentru că dacă are stomacul gol trebuie să meargă să facă rost de ceva în mod ilicit; avem și noi uscăturile noastre, dar de obicei romilor le place să muncească, așteaptă doar o șansă pentru a munci și de a nu fi forțați să caute ceva ilegal”* (fragment de interviu, femeie, 43 de ani).

Situația paradoxală a romilor se datorează și faptului că societatea majoritară i-a lăsat undeva la mijlocul drumului: le-a promis integrarea dacă acceptă valorile majorității dar, în același timp a continuat și continuă să facă integrarea imposibilă prin atenționarea permanentă a lor că vor rămâne mereu țigani (înțelegând prin asta un statut inferior, nemodern sau inacceptabil). În aceste condiții ne putem aștepta la atitudini care resping valorile societății majoritare, care oricum nu pot fi însușite și la inițiative de identificare cu alte valori care îi ajută în mod real în

supraviețuirea de zi cu zi. Iată cum „a trăi în prezent” sau cultura de a trăi în prezent este elaborată și dezvoltată nu ca o extensie a unei presupuse „esențe de țigan” ci ca o reacție activă la ceea ce am putea numi „procesul de encapsulare”.¹⁸

Factorii social-economici, inclusiv condițiile de locuire (caracterizate prin lipsa utilităților, supra-popularea, lipsa intimității, corporalizarea stigmei atașate spațiului locativ mai larg); normele culturale referitoare la corp, sexualitate, reproducere și relațiile de putere genizate în cadrul familiei și comunităților imediate; percepțiile predominante ale societății majoritare (inclusiv a personalului medical) bazate pe prejudecăți negative despre romi și femeile rome; politicile de sănătate insensibile la diferențele/inegalitățile rezultate din modul în care etnicitatea asociată cu indivizii produce dezavantajele acestora (și astfel crează diferențe/inegalități între femeile aparținând unor etnii diferite); precum și politicile pentru romi care nu recunosc diferențele/inegalitățile de gen din interiorul comunităților de romi (și astfel neglijează experiențele femeilor rome multiplu dezavantajate) – transformă femeile rome în subiecte ale discriminării multiple și intersecționale. Drept consecință, în sine, politicile care în momentul cercetării mele și-au propus să asigure accesul la contraceptive moderne și la sănătatea reproducerii prin planificare familială, nu au reușit să facă acest lucru în cazul femeilor rome marginalizate. Din contra, dincolo de intențiile bune ale politicilor respective, pe plan local, ajungând în contextul unor relații de putere marcate de atitudini anti-țigănești, au putut fi transformate în instrumente ale rasismului (utilizate cu scopul “reglementării” nașterilor în rândul femeilor rome, nedorite de populația majoritară).

Cum se întâmplă de obicei, și în acest caz „factorii structurali, incluzând distribuția resurselor economice, politice și instituționale” nu acționează independent, în mod autonom ci sunt „resimțite direct de indivizi, li se atribuie sens și sunt interpretate prin procese culturale.”¹⁹ Aceste procese includ percepția relațiilor de gen, a rolului femeii în viața publică și de familie, a rolului lor în relațiile sexuale, a corpului lor, a numărului corespunzător de copii, fete și băieți, dar și credințe religioase care criminalizează nu numai avortul, dar și utilizarea oricăror metode contraceptive sau sexualitatea în general.

¹⁸ Sophie Day, E. Papataxiarchis and M. Stewart (eds.): *Lilies of the Field. Marginal People Who Live for the Moment*, Westview Press, 1999, p. 7.

¹⁹ C. H. Bowner: *Situating Women's Reproductive Activities*, in American Anthropologist, Decembrie 2000, Vol. 102, nr. 4.

Mai mult, percepțiile, perspectivele și concepțiile nu influențează singure alegerile femeilor în problema reproducerii. Sentimentele au rolul lor în luarea deciziilor – în special în problemele care aparțin intimității și spațiului privat – pentru că femeile nu pot face abstracție de legăturile lor emoționale cu copiii, soțul lor sau cu alte rude considerate ca „celălalt semnificativ” din viața lor. Mai departe, condițiile economice ale vieții lor, sau mai bine spus, modurile în care cred că pot face față sărăciei influențează decizia femeilor române în domeniul reproducerii, al controlului reproducerii și implicit al sănătății reproducerii. Putem trage concluzia că „aspectele sociale, emoționale și economice se întrepătrund în dorința, pretențiile și practicile reproductive ale femeilor”.²⁰ Astfel, femeile române nu conceptualizează gândurile lor despre reproducere în termeni de drepturi ci în special în termeni de condiție materială, relații sociale și legături emoționale.

Ceea ce se întâmplă în termenii sănătății reproducerii cu femeile române care trăiesc în condiții de sărăcie extremă se desfășoară într-un cerc vicios, din care nu se poate scăpa ușor. Pornind de la condițiile lor materiale femeile pot să nu dorească să nască mulți copii. Dacă bărbații lor nu sunt preocupați cu a nu le lăsa însărcinate (neacceptând, spre exemplu, folosirea prezervativelor), ele devin nevoite să avorteze în cazurile de sarcină nedorită. Într-o altă ordine de idei, nefiind căsătorite oficial și de regulă neavând propria lor casă (în unele cazuri femeile și copiii pe de o parte, și bărbații pe de altă parte stau în case separate în casa părinților), femeile nu se pot baza pe ajutorul soțului în creșterea copiilor.

Chiar dacă femeile au cunoștințe despre metodele contraceptive, informațiile pe care le au nu au neapărat o bază medicală și – datorită tabuurilor existente – ele nu vorbesc despre aceste lucruri nici măcar între ele, nemaipomenind de alții. Medicii par a fi doritori să administreze gratuit contraceptive disponibile (mai cu seamă cele injectabile, ale căror efecte secundare sunt doar vag cunoscute la noi). În aceste condiții femeile „aleg” să folosească contraceptivele gratuite pentru că nu-și permit să cumpere altele (care ar putea fi mai indicate pentru sănătatea lor) și le

²⁰ Maya Unnithan-Kumar: "Reproduction, health, rights. Connections and disconnection", in *Human Rights in Global Perspective. Anthropological studies of rights, claims and entitlements*, ed. by Richard Ashby Wilson and Jon P. Mitchell, Routledge, 2003, 183-209, p. 184.

utilizează în ciuda consecințelor negative pentru ca să nu mai nască alți copii în situația materială dată (despre care nici nu-și imaginează că ar putea fi ameliorată).

Frecvența mai mare a avorturilor în comparație cu utilizarea metodelor contraceptive moderne poate fi privită ca făcând parte din cultura „traului în prezent” menționată deja. Utilizarea contraceptivelor presupune planificare pe termen lung și astfel pare a fi incompatibilă cu viața trăită de la o zi la alta. Pe de altă parte, valorile culturale ale romilor atribuie femeilor obligația de a avea mulți copii, astfel a rămâne însărcinată reprezintă se pare – din perspectiva femeii – o „strategie” de a arăta că ea corespunde așteptărilor sociale. În aceste condiții, mai departe, avortul înseamnă pentru ea libertatea de a scăpa de sub control, sau mai precis, o alternativă prin care „alege” să trăiască în prezent, adică să decidă dacă dorește sau nu să păstreze sarcina în conformitate cu condițiile materiale, relațiile sociale și sentimentale sale.

Femeile rome decid în chestiunile legate de reproducere în conformitate cu părerile și sentimentele lor, dar și cu așteptările sociale pe care doresc să le împlinească ca soții și mame. Majoritatea femeilor întâlnite în comunitățile de romi au dat glas unei dorințe puternice de a-și lua destinul în propriile mâini (de a acționa ca subiecți activi), însă au șanse limitate pentru a pune în practică această dorință. În baza a ceea ce ele cred că este decizia corectă în condiții materiale date și în cadrul relațiilor lor sociale simt că sunt îndreptățite moral să decidă de exemplu asupra numărului de copii, avortului sau utilizării contraceptivelor. Dorința lor este de a acționa ca indivizi puternici, de aceea recurg la pretenții morale pe baza cărora iau (și) deciziile privitoare la reproducere, însă acest proces de luarea deciziei este puternic limitat de factori structurali, așteptări sociale și concepte culturale pe care nu le pot controla. Astfel, alegerea lor nu este în totalitate a lor. Din pricina genului, etnicității și clasei lor, ele sunt excluse – printre altele – de la resursele care le-ar putea asigura sănătatea reproducerii. Dar asta se întâmplă și datorită faptului că – pentru ele fiind important ca să fie acceptate și respectate în interiorul grupului lor – autonomia lor este limitată de așteptările stricte ale comunității legate de feminitate și maternitate.

În proiectul meu inițial de cercetare am subliniat că recomandările privind politicile publice vor urmări să contribuie la elaborarea unor politici de sănătate (a reproducerii) care să fie conștiente de diferențele și inegalitățile etnice produse de sistemul cultural și social, și să fie capabile să evite efectele de discriminare legate de accesul la asistență medicală a romilor. La finalizarea

cercetării trebuia să adaug: pe lângă aceste aspecte, politicile publice în cauză trebuie să funcționeze în așa fel încât să elimine riscul de a deveni un mecanism de reproducere a rasismului și a prejudecăților rasiale, și să evite posibilitatea ca practicarea celor din urmă să se poată desfășura sub masca „ajutorului umanitar” (pretinzând că se pune la dispoziția femeilor rrom metode de planificare familială, în timp ce de fapt se urmărește „prevenirea suprapopulării comunității de romi”).

3. Educație de calitate și politicile educaționale

Cercetarea comparativă EDUMIGROM derulată în nouă țări europene,²¹ dincoace de analiza similitudinilor și diferențelor funcționării “selecției etnice” în domeniul educației școlare și modului în care acesta reproduce inegalități sociale în aceste state, printr-un studiu comunitar desfășurat într-un context urban din România mi-a permis să observ, printre altele, relația dintre segregarea rezidențială și cea școlară, sau dintre condițiile social-economice ale unor comunități de romi marginalizate și performanțele școlare ale copiilor. Investigarea politicilor educaționale românești dedicate pe de o parte minorităților naționale, iar pe de altă parte grupurilor vulnerabile, precum și materialul empiric vast colectat prin metodologia observației participative utilizată atât în școli, cât și în vecinătățile unde locuiau copiii romi din școlile respective au facilitat atât înțelegerea strategiilor identitare ale copiilor și părinților romi, precum și a atitudinilor lor față de școală (Vincze și Harbula, 2011), cât și interpretarea relației dintre identificarea etnică și poziția social-economică, sau a intersecționalității între gen, etnicitate și clasă în fenomenul școlarizării (Vincze, 2011), dar și analiza modului în care identificarea etnică stigmatizată devine inerentă marginalității avansate a grupurilor de romi defavorizate (Vincze, 2012).²²

²¹ Proiectul *Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in an Enlarged Europe* (EDUMIGROM) derulat între 2008–2011 cu finanțare din Programul Cadrul Șapte al Comisiei Europene, a fost coordonat de Center for Policy Studies, Central European University, Budapesta, Ungaria. Partener la acest proiect din partea Universității Babeș-Bolyai din Cluj a fost Centrul de Studii de Gen de la Facultatea de Studii Europene.

²² Vezi referințele bibliografice în nota de subsol numărul doi.

La rândul lor, aceste probleme se leagă strâns de una dintre fenomenele cele mai pregnante ale schimbărilor post-socialiste din România, și anume accentuarea inegalităților sociale și slăbirea politicilor publice redistributive în strânsă legătură cu modul în care s-a derulat privatizarea și dezvoltarea economiei de piață în această țară. Inegalitățile între cei săraci și bogați, pauperizarea pe de o parte și gentrificarea pe cealaltă parte, se manifestă (și în), dar se și mențin (și) prin spațializarea acestora. Altfel spus, diferențierea social-economică se petrece și în planul separării și ierarhizării spațiilor unde oamenii își trăiesc viața de zi cu zi, a locațiilor rezidențiale, a școlilor, a locurilor de muncă, sau a celor dedicate petrecerii timpului liber și consumului, în timp ce transgresarea acestor spații devine tot mai dificilă. În acest context general, în cazul etnicilor romi conexiunea dintre marginalizarea socială și devalorizarea culturală se exprimă în modul în care coloniile sau ghetourile sărace sunt definite ca “țigănie”, “țiganizarea” se percepe ca fiind un pericol față de traiul modern și civilizată, iar “țiganul” este considerat ca alteritatea absolută ce trebuie ținută la o distanță sigură. Sub presiunea acestor circumstanțe, ce șanse au copiii romi din comunități marginalizate de a-și făuri o viață adultă decentă și prin adaptarea lor la cerințele sistemului educațional în timp ce doresc să rămână romi? Cum îi ajută școala în acest efort, sau din contra, cum îi împiedică în mod voluntar sau involuntar? În ce măsură poate ea neutraliza efectele acestor mecanisme mai largi, sau în ce măsură le reproduce prin modul în care îi tratează și îi pregătește pentru viață?

Precum am putut observa prin această cercetare, segregarea școlară este strâns legată de segregarea rezidențială, dar rezultă și din acțiunea altor factori și mecanisme. Studiile de caz calitative efectuate în școli ne-a oferit o imagine ușor diferită de cea dată de datele anchetei sociologice. Dacă ancheta sociologică nu ne-a permis să detectăm diferențe semnificative între elevii aceleiași școli, metodologia calitativă ne-a permis să ne formăm o imagine despre relațiile și ierarhiile mai subtile care structurează pozițiile ocupate de elevi în aceste instituții de educație. Am văzut de exemplu că frustrarea profesorilor se datorează poziției lor marginale din comunitatea mai largă a profesorilor și statutului școlii la care predau în sistemul educațional mai larg. Această frustrare poate deveni sursa atitudinilor discriminatorii față de copiii care le fac probleme. Am observat că mulți copii dezavantajați în privința statutului economic și social care au performanțe școlare slabe, manifestă o rezistență puternică față de regimul școlar: pe de o parte se comportă ca victime ale unei profeții auto-împlinite, dar pe de altă parte sunt agenți conștienți care își bat joc de școală și profesori obținând astfel o poziție respectată în cercul de

prieteni și colegi. Am notat de asemenea faptul că în ciuda susținerii ideii că nu există diferențieri voluntare între clasele paralele, sau între romi și ceilalți, sau între băieți și fete, profesorii construiesc ierarhii între acestea, și voit sau nu, sub presiunea aranjamentelor instituționale, ei preferă și valorizează mai mult grupurile și indivizii disciplinați cu care își pot îndeplini mai bine sarcinile de profesor.

Dintr-un alt punct de vedere, cercetarea calitativă a confirmat concluziile principale ale anchetei sociologice: în cazul acestor școli marginale aflate la periferia orașului principalele inegalități dintre copii nu sunt neapărat produse de mediul școlar imediat, ci rezultă din regimul mai larg al inegalei redistribuiri a bunăstării din societatea noastră. Așadar, dezavantajele cu care se confruntă copiii romi în accesul la și avansarea în sistemul educațional, trebuie văzute în contextul mai multor factori care într-un sens restrâns sunt exterioare școlii: condiția materială a părinților (locuire, statut ocupațional, educație), circumstanțele familiale și sănătatea; formarea profesională a cadrelor didactice, convingerile lor personale și poziția lor în sistemul educațional mai larg; mecanismele sistemului prin care acesta diferențiază între școli și promovarea segregării dintre școlile „bune” și cele „proaste”, dar și atașamentul față de sprijinul grupurilor dezavantajate și recompensele financiare care pot cu adevărat să asigure implementarea politicilor educaționale; mediul socio-economic mai larg al economiei de piață și al unei crize sociale mai generale. În măsura în care etnicitatea este înscrisă în trupul și mintea individului, în relațiile sociale, în sistemele de clasificare și diferențiere (pe lângă modul în care funcționează instituțiile publice), ea are un rol în dezvoltarea carierei educaționale și traiectoriilor de viață a fiecăruia. În măsura în care etnicizarea sărăciei este un fenomen permanent în societatea noastră, condiția socio-economică dezavantajată și concepțiile culturale stereotipice continuă să se întărească reciproc și să plaseze, de exemplu, copiii romi care trăiesc în sărăcie în poziții pe care ei nu le pot schimba sau evita (din punct de vedere structural sunt construiți ca „țigani” din cauză că sunt săraci, și ajung să fie săraci pentru că sunt tratați drept „țigani”).

Experimentele cu educația școlară a romilor din ultimii douăzeci de ani s-au dovedit a fi fatale²³ după cum ne-a arătat mai ales cazul uneia dintre școlile investigate. Acesta arată modul în care

²³ Între 1998 și 2000 Ministerul Educației din România a lansat oficial și a legitimat practica segregării prin mai multe Hotărâri de Guvern și Note de fundamentare chiar dacă în acele vremuri acestea au fost prezentate ca practici de „discriminare pozitivă” sau măsuri „obligatorii și provizorii”. Cercetători romi au observat că în ultimă instanță segregarea școlară pe bază

după câțiva ani de menținere a claselor de romi, desegregarea a condus la îndrumarea copiilor romi spre școlile speciale (de reținut este: chiar și înainte de „desegregare” aceste clase au funcționat ca și clase separate pentru copii cu nevoi speciale). Cazul demonstrează că deși desegregarea a avut ca scop eliminarea unei forme de discriminare etnică, modul în care a fost pusă în practică nu a condus la îmbunătățirea calității educației, ci a avut efecte negative, ca de exemplu excluderea multor copii romi din „școlile normale” și plasarea lor în unități care reproduc chiar mai drastic dezavantajele. Așadar, segregarea școlară nu poate fi eliminată dacă nu se schimbă multe alte dimensiuni ale vieții sociale în general (de exemplu segregarea rezidențială) în paralel cu transformările din sistemul educațional.

Mecanismele de segregare funcționează în cadrul unei școli prin crearea claselor paralele, distingându-le ca A, B, și C chiar din primul an al învățământului primar în conformitate cu „calitatea” lor școlară (dar implicit și pe baza statutului social și economic al familiilor din care provin elevii). În măsura în care segregarea înseamnă tratament diferențiat în detrimentul celui deja dezavantajat, plasarea sa spațială în rândurile de spate ale sălii de clasă, tratamentul inadecvat la care sunt supuși în termenii atenției pe care o primesc, așteptările, evaluările și în general calitatea mai scăzută a educației sunt și ele manifestări ale segregării. Mai mult, modul în care școlile și profesorii sunt evaluați de regimul educațional favorizează rezultatele atinse cu „copiii de elită” și nu valorizează promovarea copiilor dezavantajați, și astfel susține segregarea de vreme ce ea înseamnă distribuirea inegală a resurselor educației de calitate.

În ceea ce privește contribuțiile teoretice ale acestui studiu în domeniu, noutatea analizei mele a constat în modul în care am făcut legătura între inegalități materiale înscrise în sistemul social-economic și reflexiile oamenilor asupra lor, observând cum se identifică de-a lungul acestui

etnică este o formă de discriminare. Au subliniat că această practică este dăunătoare pentru că este totodată un mecanism de excludere socială care reproduce inegalitățile dintre romi și ne-romi și chiar naturalizează aceste inegalități prin fixarea percepției (de sine) că romii ca grup etnic sunt „incapabili” să producă rezultate bune, trebuie să „recupereze” și ar trebui să se bucure chiar și de serviciile de calitate redusă. Ca răspuns la aceste provocări, un ordin ministerial din 2004 și unul din 2007 a interzis segregarea ca formă de discriminare. În prezent, s-a conturat un acord despre următoarele: unitățile de învățământ în care procentul elevilor romi depășește 50% din totalul elevilor iar limba de predare nu este limba romani sunt unități educaționale segregate.

proces și în termeni etnici, și cum își folosesc identificarea etnică în poziționarea lor socială.²⁴ Nu am presupus că romii formează o clasă socială, chiar dacă am observat că în clasificările predominante în societatea noastră categoria de “țigan” este utilizată drept sinonimă cu “sărăcia”, iar “problema romilor” este considerată de multe ori în mod unilateral ca o “problemă social-economică” (fără substrat cultural). De asemenea, am urmărit să conectez teoria weberiană a stratificării sociale (conform căreia clasele sunt fragmentate de alte diferențieri, cum ar fi statutul social) cu teoria intersecționalității (conform căreia distribuția inegală a bunurilor se produce la intersecția dintre aranjamentele legate de relațiile de producție, schimb și consum, și cele legate de gen, etnie/ rasă, vârstă, orientare sexuală, astfel încât, de exemplu, o femeie identificată drept romă experimentează diferit condițiile precarității materiale decât un bărbat aparținând majorității etnice, căci pe lângă constrângerile materiale este supusă și celor aferente inegalităților etnice și de gen).²⁵ Analiza mea a demonstrat că stratificarea socio-economică se intersectează cu diferențierea etnică (și de gen) inegală, iar identitățile funcționează ca practici de reflectare asupra situațiilor socio-economice ale oamenilor și asupra mediilor în care ei sunt

²⁴ Prin modul în care am adus în relație poziția social-economică și identificarea etnică m-am aliniat la abordările care analizează etnicitatea ca un fenomen social, cultural și politic (după Verdery, Katherine: *Ethnicity, Nationalism and State-making. Ethnic Groups and Boundaries: Past and Future*, in *The Anthropology of Ethnicity: Beyond "Ethnic Groups and Boundaries"*, edited by Hans Vermeulen and Cora Govers, Amsterdam: Het Spinhuis, 1994, pp. 33-59). Adică am analizat etnicitatea ca un instrument cu funcții sociale (de relaționare), culturale (definire/ denumire) și politice (de poziționare), sau altfel spus atât ca un construct social/ cultural (una dintre categoriile prin care oamenii definesc, explică și justifică diferențierile sociale), cât și un set de relații/ interacțiuni sociale în care comunicarea despre diferențe culturale este relevantă pentru participanții/ grupuri de oameni care se consideră a fi distincte (după Eriksen, Thomas Hylland: *Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences*, in *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*, edited by Ashmore, Jussim, and Wilder, Oxford: Oxford University Press, 2001, pp. 42-70; Bradley, Harriet: *Fractured Identities. Changing Patterns of Inequality*. Polity Press Bradley, 1996).

²⁵ Vezi de exemplu Kimberle Crenshaw: *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color*, in *Stanford Law Review*. 1991, pp. 43: 1241; Enikő Magyari-Vincze: “Discriminarea multiplă și intersecțională a romilor din România. Studiu de caz asupra fenomenului excluziunii sociale în Timișoara”, in *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*, editat de Tamás Kiss, László Fosztó și Gábor Fleck, Cluj: Kriterion și Editura Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, 2009; Leslie McCall: *The complexity of intersectionality*, in *Signs* 30 (3), 2005, pp.1771–1800; Adrien Wing (ed.): *Critical Race Feminism: A Reader*, New York: New York University Press, 2003.

situați (astfel susținând anumite acțiuni în cadrul și asupra lor), dar ele sunt și rezultatele acestora. Cele din urmă sunt modelele identitare (de la cele foarte pozitive la cele foarte negative), iar practicile amintite sunt strategiile identitare (de integrare și/sau de separare) cultivate și urmate de către persoanele intervievate care se plasează în mediile lor cotidiene ca indivizi etnicizați și genizați cu o anumită vârstă și de o anumită stare materială.

Persoanele din comunitatea urbană de romi investigată urmează strategii identitare hibride în care tendința de separare se amestecă în măsuri diferite cu tendința de integrare. Ele își crează un spațiu socio-cultural care respinge “valorile țigănești tradiționale” (întruchipate în ochii lor de către romii Gabori), dar care rămâne marginalizat în raport cu societatea majoritară, perceput fiind în continuare ca “țigănesc”. Această identificare se realizează printre altele prin exprimarea atitudinilor lor față de școală (care întruchipează în ochii lor o instituție a integrării dorite, dar și una care le reamintește că ei rămân “diferiți” față de majoritate, precum și instituția față de care își susțin imaginea “țiganului emancipat” față de “țiganii tradiționali” care nu doresc să-și trimită copiii la școală). Condiția de a fi între două lumi (cea respinsă și cea dorită) este reflectată, printre altele, în modul în care oamenii percep ordinea de gen din comunitățile lor, de exemplu în concepția lor privind relația dintre mariajul timpuriu al fetelor și educația lor școlară (mamele de azi care au practicat mariajul timpuriu se așteaptă de la fetele lor ca ele să evite acest lucru). Strategiile identitare descrise în acest studiu nu doar că sunt creații (și) ale mediului lor socio-economic, dar sunt și limitate de cel din urmă. Astfel, în sine – fără schimbarea economiei politice și a culturii relaționării între majoritari și minoritari pe un plan mai general –, aceste strategii nu sunt suficiente pentru schimbarea structurală a condițiilor de viață ale celor care le practică.

Strategiile identitare ale copiilor de etnie romă urmăresc ca ei să fie acceptați de către profesorii și colegii lor ca persoane care, prin raportarea la comunitățile lor imediate, se auto-identifică drept rome și care încearcă să trateze consecințele marginalizării lor sociale. Pornind de la înțelegerea experiențelor cotidiene trăite în fața modului în care ei sunt percepuți ca alteritate devalorizată cultural și dezavantajată social, am putut concluziona că prin aceste strategii copiii doresc să dobândească demnitatea ca romi ce se adaptează modelelor privind viața acceptabilă.

În măsura în care identitatea etnică se poate cultiva prin practicarea drepturilor culturale (printre ele dreptul la învățământul în limba maternă), iar excluziunea socială se poate elimina prin

măsurile afirmative dedicate egalizării șanselor grupurilor dezavantajate, atunci, în principiu, dubla orientare a politicilor educaționale din România ar trebui să fie în măsură să vină în întâmpinarea strategiilor acestor copii. Totuși, dacă în pofida acestui fapt (și în domeniul accesului la educație școlară de calitate) se mențin inegalitățile de șanse cu care ei se confruntă față de colegii lor mai privilegiați, înseamnă că aici avem de a face cu probleme care persistă în acest sistem și în contextul său mai larg. Înseamnă că dincolo de lipsa resurselor financiare care ar trebui să garanteze implementarea politicilor publice existente, ne mai ciocnim și de lipsa voinței politice la nivel local de a le pune în practică. Și că, până la urmă, în viața reală, în definirea priorităților și alocarea bugetară adecvată, avem de a face cu discriminarea instituțională a romilor alimentată de un rasism anti-țigănesc, dar și de reflexele etno-naționale care se opun conviețuirii inter-culturale, și în general amestecului între “noi” și cei percepuți ca alteritate (care au o altă limbă maternă, sau care au un alt statut social decât al nostru). Respectiv înseamnă că ne aflăm în fața unei provocări care depășește sistemul educațional, și care nu poate fi soluționată doar prin dorința celor marginalizați de a se integra, și nici măcar prin politicile elaborate în acest sector al vieții publice.

Identificând mecanismele de segregare și integrare care funcționează în școli și în contextul lor mai larg, am putut observa efectul negativ al segregării asupra accesului la educație de calitate și condiții de viață, precum și avantajele incluziunii în sensul amestecului interetnic și al îmbunătățirii condiției social-economice. În consecință, recomandările mele au fost gândite ca idei care, puse în practică, ar putea neutraliza izolarea extremă a comunităților de romi și ar putea consolida valoarea pozitivă a schimburilor între diferitele grupuri sociale și etnice. În același timp, ele susțin nevoia de a promova elementele particulare ale culturii rome de care părinții și copiii sunt mândri. Politicile educaționale trebuie să fie în măsură să promoveze accesul fiecărui copil la educație de calitate, indiferent de etnia, genul și condițiile lor social- economice, în vederea asigurării unei vieți decente și recunoașterii culturale. Ele trebuie să garanteze șanse egale și recunoaștere culturală pentru toți, și să faciliteze cu adevărat dreptul tuturor de a negocia ordinea acceptabilă în școală și în afara ei.

Identificând slăbiciunile sistemului de învățământ din România sub aceste aspecte, schițez aici câteva principii care ar trebui respectate dacă scopurile de mai sus sunt acceptate: întărirea hotărârilor guvernamentale în privința eliminării segregării din școli (transformarea lor în lege),

și asigurarea unei reale desegregări pe plan local; combaterea la nivel social a fenomenului de izolare și ghetoizare ca factori responsabili pentru distribuirea inegală a resurselor; promovarea educației interculturale și programe comune pentru copii de diferite etnii ca elemente principale ale activităților curriculare și extracurriculare; promovarea cooperării între familii și școală sau între familii de diferite etnii și condiție socială; organizarea unor cursuri pentru profesori pe tema inegalității și marginalizării sociale și privind modul în care acestea produc dezavantaje, care i-ar face să evite explicațiile de tip culturalist ale diferențelor; recunoașterea financiară și simbolică a muncii profesorilor care se ocupă de grupuri dezavantajate; sprijin acordat prin toate mijloacele integrării copiilor dezavantajați în învățământul de masă (sprijinirea mediatorului școlar, a programelor școală după școală și a programului „A doua șansă”); alocare de fonduri pentru sprijinirea materială (mese gratuite, transport, rechizite) a copiilor dezavantajați înscriși în sistemul învățământului de masă; și în fine, dar nu în ultimul rând, recomandarea mea de bază se referă la nevoia elaborării și implementării unor proiecte integrate susținute pe plan local atât politic cât și financiar. Căci nici cele mai bune intenții ale politicilor educaționale incluzive care pot capacita strategiile identitare ale romilor ce vizează incluziunea nu sunt în măsură să genereze schimbări sustenabile în viața și recunoașterea lor ca romi dacă nu se completează cu eliminarea rasismului anti-țigănesc și cu o politică redistributivă justă. Într-un cuvânt, numai strategiile inter-sectoriale și proiectele integrate pot să acționeze asupra multiplelor aspecte ale excluziunii sociale.

4. Munca decentă și politicile de ocupare

Cercetarea derulată în cadrul proiectului “Egalitate prin diferență. Accesul femeilor rome pe piața muncii”²⁶ a fost realizată printr-o metodologie multiplă prin care ne-am propus să descriem

²⁶ Proiectul a fost derulat între noiembrie 2008 și octombrie 2011 de către Asociația Femeilor Țigănci „Pentru Copiii Noștri” din Timișoara în parteneriat cu Fundația Desire din Cluj, Asociația Parudimos din Timișoara, Primăria Municipiului Timișoara, Agenția Națională pentru Romi, și Fundația Autonomia din Ungaria. Proiectul a fost co-finanțat prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013 “Investește în oameni!” Fondul Social European, Axa prioritară 6 „Promovarea incluziunii sociale”, Domeniul major de intervenție 6.3 “Șanse egale și respect” (www.femrom.ro).

și interpretăm – atât prin date statistice, cât și prin narrative personale și instituționale – obstacolele accesului la muncă decentă al femeilor și bărbaților de etnie romă aparținând unor categorii vulnerabile/ comunități marginalizate, precum și strategiile cotidiene ale acestora prin care gestionează situația lor socio-economică precară.

Modul meu de a interoga domeniul muncii și ocupării a implicat aplicarea perspectivei drepturilor omului asupra acestui subiect.²⁷ Am considerat, că prin ceea ce se definește ca “problemată romă” (în domeniul ocupării) ni se relevă întreaga problemă a societății (și în particular a economiei) contemporane. Discutând despre accesul la ocupare sau la piața muncii (sau despre creșterea gradului de ocupare a populației, un obiectiv major al Uniunii Europene) în termenii muncii decente, recunoaștem că în condițiile economiei contemporane (marcată de globalizare, de trecerea de la sectorul manufacturier la cel de servicii și de răspândirea tehnologiei informaționale), în timp ce se impune ca pozitivă ideea locurilor de muncă flexibile, se petrece un fenomen de masă negativ, cel al precarizării muncii. Munca precară se desfășoară într-o relație de ocupare caracterizată de insecuritate, de lipsa protecției și de venituri scăzute. Văzută în contextul sferei domestice, munca precară (de obicei prestată de femei) este munca care se efectuează în condițiile unor gospodării marcate de lipsuri materiale elementare. Analiza noastră a surprins această problemă vastă în cazul unor categorii multiplu dezavantajate (femei și bărbați de etnie romă care trăiesc în sărăcie) care se confruntă cu toate efectele marginalizării sociale și stigmatizării culturale datorate statutului social, etniei și genului lor. Ea a interpretat performanțele economice ale acestora drept o manifestare a nedreptăților economice care caracterizează România de azi (Vincze, 2011), dar și ca rezultat al intersecției mai multor dimensiuni ai inegalității și excluziunii sociale (Vincze, 2012).²⁸

Proiectul în general, și cercetarea în particular au pornit de la recunoașterea faptului că munca domestică/ neplătită (prin care zilnic se reproduce forța de muncă) și/ sau munca productivă/

²⁷ Cea mai recentă evoluție pe plan internațional în adoptarea acestei perspective este aprobarea din 16 iunie 2011 de către Consiliul Drepturilor Omului al Națiunilor Unite al documentului *Guiding Principles for Business and Human Rights* care impune considerarea drepturilor omului de către întreprinderile economice și de către state, sperând ca această poziție să aibă influență semnificativă asupra standardelor legislative și de politici aplicate asupra domeniului afacerilor. (<http://www.business-humanrights.org/SpecialRepPortal/Home/Protect-Respect-Remedy-Framework/GuidingPrinciples>).

²⁸ Vezi referințele bibliografice la nota de subsol numărul trei.

aducătoare de venit sunt activitățile prin care femeile romo contribuie la susținerea familiilor și comunităților lor, precum și a societății în general. Pe de altă parte, proiectul și cercetarea au relevat mecanismele sociale (printre ele excluziunea și discriminarea), și concepțiile culturale (printre ele prejudecățile rasializate și genizate), care le prescriu femeilor romo anumite poziții (printre altele muncile care le sunt accesibile, acestea fiind de obicei munci precare) și le limitează oportunitățile de afirmare și de realizare în viața privată și publică (printre altele pe piața muncii).

Prin studiile comunitare și interviurile de grup derulate în Cluj și Timișoara, prin ancheta sociologică din patru zone (Cluj, Timișoara, București și Iași), și prin studiul asupra pieței forței de muncă efectuate în patru orașe de regiunea de Vest, am putut observa: etnicii romi sunt dezavantajați de schimbările sistemului economic de după 1990 (ceea ce pentru ei nu înseamnă doar pierderea locurilor de muncă, ci și insecuritatea existențială rezultată și din faptul că nu posedă proprietăți și au acces mai ales doar la munci precare); de practicile de recrutare a forței de muncă ale companiilor private și publice și de cultura lor organizațională incompatibilă cu regimul drepturilor omului; de inabilitatea statului post-socialist de a crea locuri de muncă și de a susține bugetar politici publice care să asigure o protecție socială adecvată și/ sau care să egalizeze șansele indivizilor poziționați inegal în ierarhiile de putere actuale; precum și de rasismul anti-țigănesc care încearcă să justifice ori inegalitățile produse de sistemul social-economic (și implicit să susțină încrederea în meritocrație), ori sentimentul de superioritate al celor privilegiați, sau din contra, al celor dezavantajați, dar majoritari, în timp ce funcționează și în direcția producerii țapului ispășitor imaginat ca o “rasă inferioară” care periclitează corpul etno-național “autentic”.

Încercând să facă față acestei situații, etnicii romi dezavantajați recurg la strategii ale supraviețuirii de pe o zi pe alta, care generează comportamente și moduri de gândire caracteristice trăirii în prezent. Trăirea lor în prezent (chiar dacă are și elemente legate de imaginea unui trecut romanticizat, sau de un viitor dezirabil plasat pe orizontul viitoarelor generații) este reacție la condițiile de viață precare pe care nu le pot depăși prin propriile forțe, dar și o practică de rezistență față de normele unui sistem care îi exclude de la șansa participării la viața societală considerată adecvată în mod curent. Un alt mod de a face față excluziunii sociale și de a echilibra dezavantajele neparticipării prin căi formale la ceea ce înseamnă viață

socială, economică, politică și culturală hegemonică, este realizarea dezideratelor proprii prin medii informale (de exemplu asigurarea traiului din sursele economiei informale). În ceea ce privește logica culturală ale acestor strategii de viață (care guvernează și “opțiunea“ pentru anumite munci, dealtfel cristalizată sub constrângerile sistemice), ea este una care se definește în termenii diferențierii prin opoziție de “ceilalți” percepuți ca fiind privilegiații care aparțin sistemului și beneficiază de protecția acestuia.

Studiile comunitare derulate prin proiect au demonstrat că persoanele de etnie romă care trăiesc în ghetouri, colonii sau comunități etnice (distincția referindu-se la diferența între aceste spații rezidențiale în funcție de gradul lor de izolare față de restul localității și în funcție de nivelul lor de sărăcie generalizată) în percepția lor despre sine înglobează elemente identitare atribuite mediului lor imediat (care include tipul familiei și condiția socio-economică a acesteia, dar și vecinătatea și rețelele de relații formale și informale aferente). Identificarea prin acești factori înseamnă (și) că persoanele respective își proiectează viața (de exemplu alegerea unei școli, sau unui loc de muncă, sau unei relații sociale) prin filtrul modului în care se auto-definesc ca aparținători la un anumit mediu. De aceea ele sunt foarte importante, și în marea majoritate a studiilor de caz am dedicat câte un capitol caracterizării vecinătății, iar experiențele muncii le-am privit (și) în contextul statutului familial și situației locative ale indivizilor. Cu cât mediul lor de rezidență este mai izolat de restul lumii, și cu cât mai pregnantă și împărtășită este stigmatizarea (etnică/ rasială) al acestuia, oportunitățile lor de a găsi un loc de muncă decent este cu atât mai scăzut, iar contactele lor cu piața muncii din economia formală sunt cu atât mai sporadice.

Astfel de spații rezidențiale se formează ori spontan (și într-o anumită măsură în mod voluntar, chiar dacă această alegere este determinată de constrângeri) datorită faptului că oamenii se mută în aceste locații căutând resurse ale traiului și/ sau locuri unde viața costă cât mai puțin, sau unde rețelele informale funcționează ca o plasă protectivă de suport reciproc; dar ele se pot crea și prin măsuri administrative de evacuări din alte părți ale localităților și relocări ai familiilor de romi cu scopul tacit sau explicit de a-i exclude din spațiul considerat “adecvat” al orașului/ satului. Spațiile rezidențiale pot fi atât sursă a solidarității, protecției și sprijinului reciproc, cât și a sărăciei, competiției asupra resurselor elementare sau chiar a exploatării. În unele cazuri, acțiunea în grup a celor din colonie rezultă în soluționarea problemelor cu care aceasta se confruntă (de la lipsa actelor de identitate, prin accesul la vaccinare, până la dezvoltarea

infrastructurii locale). Acest lucru trebuie recunoscut chiar dacă observăm că familiile care locuiesc în vecinătăți mixte, deci nu în colectivități compacte de romi, au un nivel de viață mai ridicat (lucru pe care și-l pot permite din moment ce optează să locuiască acolo și nu se mută în locațiile deprivatate, dar mai ieftine ale localității). Alteori, în ghetoul bazat pe dependența reciprocă, mulți ajung la mila unora și devin sclavi sau servitori loiali ai celor din urmă. Oricum ar fi, structura și așezarea mediului imediat contribuie la formarea unei anumite configurații a relațiilor interumane, printre altele determină accesul la locuri de muncă sau în general la diverse resurse, bunuri și servicii.

Accesibilitatea la și opțiunea pentru anumite munci ale diverselor categorii sociale sunt determinate de factori macro-structurali, printre ei sistemul economic și regimul politic al unei țări; politicile de ocupare guvernamentale și cele ale firmelor și companiilor private sau de stat; mediul rezidențial, condițiile locuirii și situația socio-economică a familiei din care cineva parvine; și ofertele sistemului educației școlare. Trecerea de la industria socialistă etatizată și agricultura colectivizată, la o economie de piață și o societate post-industrială a lăsat multe categorii sociale (printre ele multe persoane de etnie romă) în șomaj structural de lungă durată, motiv pentru care ele nu pot fi câștigătorii competiției capitaliste oricum inegale. Politica socialistă față de romi alimentată de dorința de a-i asimila cultural și de a le folosi forța de muncă slab calificată, precum și tendințele de azi care îi exclud pe romi de la în general redusele șanse de angajare și le reamintesc că rămân „țigani nedoriți” chiar dacă optează pentru integrare, îi lasă în discrepanța dintre semi-integrarea structurală și non-acceptarea culturală. Acesta este un fenomen care cu siguranță are efecte și asupra șanselor lor de poziționare pe piața muncii. Mai departe, disparitățile regionale și locale (economice), precum și planurile de dezvoltare din care sărăcii sunt excluși, adâncesc diferențele sociale și sporesc conflictele.

Pe lângă toți acești factori macro-structurali, micro-capitalul economic, social și cultural al oamenilor (prin care ei trebuie să se descurce în viață) structurează alegerile lor făcute în domeniul muncii. Bugetul familial, relațiile lor informale și formale, precum și bagajul lor educațional sunt elemente care prescriu cadrele generale în care ei se mișcă ca persoane sociale și au acces la anumite munci și nu la altele. La rândul lor cele din urmă reproduc capitalul lor disponibil, și influențează destinele lor și ale copiilor lor. Condițiile de viață precare, în care cineva trebuie să se poată descurca când se pare că nu se mai poate trăi, dar și abilitatea multor

persoane de etnie romă de a învăța limbile altor grupuri etnice cu care trebuie să conviețuiască, le întăresc capacitatea de a se adapta în mod creativ, un element cu siguranță foarte important al capitalului social-cultural ce trebuie investit în toate domeniile vieții, inclusiv cel al muncii.

Mai departe, viața persoanelor de etnie romă este structurată de o multitudine de cercuri vicioase, fiind canalizată de acestea în anumite direcții care se reproduc de la o generație la alta. Printre ele inter-dependența factorilor care ar putea induce schimbare (relația dintre accesul la educație, accesul la locuri de muncă decente, accesul la condiții de locuire acceptabile și dintre sărăcie), dar și influențele pe care statutul socio-economic și concepțiile culturale le au reciproc unele asupra celorlalte. Cel dintâi nu afectează comportamentul și modul de gândire al oamenilor doar ca și un set de condiții obiective, ci și ca o anumită configurație identitară generată de experiențele trăite și reflecțiile asupra acestor condiții.

Pe lângă, sau în completarea plecării în străinătate ca soluție la problemele pe care le au în găsirea unui loc de muncă, beneficiind de proiectele cu finanțare europeană implementate de organizații neguvernamentale în domeniul ocupării, multe persoane de etnie romă de la sate și orașe se înscriu la cursuri de calificare. Ele integrează această oportunitate în viața lor cotidiană și fac uz de ea în funcție de problemele cu care se confruntă printre altele în domeniul muncii, care la rândul lor depind de condițiile lor generale de trai. Așteptările oamenilor față de aceste cursuri sunt și ele structurate de situația materială, de genul și de vârsta lor, dar și de mediul lor de rezidență. Tot acești factori determină până la urmă și măsura în care beneficiarii pot transforma capitalul obținut prin cursuri în rezultate efective care să aducă schimbări sustenabile în viața lor.

Eficiența acestor inițiative în domeniul ocupării este limitată de problemele structurale ale economiei românești. Fără investiții private și publice în agricultură și în producție industrială care creează locuri de muncă sustenabile și pentru categorii sociale care nu posedă proprietăți de niciun fel și eventual sunt la o vârstă la care nu mai pot recupera dezavantajele cumulate; fără schimbarea atitudinilor marcate de prejudecăți anti-țigănești în rândurile majoritarilor (printre ei și angajatorii); fără egalizarea șanselor între femei și bărbați; fără îmbunătățirea accesului la educație școlară și la servicii de sănătate publică – eforturile organizațiilor neguvernamentale care organizează aceste cursuri, precum și ale oamenilor care le frecventează nu se vor materializa în accesarea unor munci și venituri decente. În aceste condiții, chiar dacă este

marcată de multe necunoscute și riscuri, plecarea în străinătate rămâne prima opțiune (și) pentru oamenii care acasă nu mai pot supraviețui. În acest caz, căile formale de obținere a unor locuri de muncă sunt suplinite de rețelele și modul informal de organizare socială care par să funcționeze ca relații de rudenie ce asigură sprijin reciproc, dar de multe ori creează situații de dependență și abuz.

Pe scurt, pe baza celor observate mai sus, putem concluda că opțiunile în domeniile ocupării se creionează sub impactul interacționării mai multor factori. Intersecționalitatea dintre statutul social-economic, genul, vârsta, etnia persoanei, și modul în care acești factori sunt (auto)percepuți – petrecută în contextul concret al unui regim social/economic/politic –, pe de o parte, ca întreg, determină șansele și opțiunile persoanelor în toate domeniile vieții, pe de altă parte generează diferențe între ele, chiar dacă ele aparțin acelorași colectivități. Desigur, această intersecționalitate nu funcționează în abstract ci prin acțiunile individuale ale persoanelor desfășurate în contextul unor grupuri sociale, ele elaborând strategiile lor de acomodare la, sau chiar de schimbare față de condițiile impuse de sistem.

Proiectele implementate de organizațiile neguvernamentale în domeniul ocupării pot asigura servicii persoanelor defavorizate care îmbunătățesc șansele găsirii unor locuri de muncă, dar nu pot genera schimbări durabile pe piața muncii. Fondurile structurale puse la dispoziția statelor membre ale Uniunii Europene vor deveni instrumente ale schimbării structurale numai în măsura în care instituțiile guvernamentale centrale și locale își asumă responsabilitățile aferente și își îmbunătățesc sistemul de administrare ale acestor fonduri, și organizațiile civice sunt susținute de către autoritățile publice locale și alți actori sociali (precum companii/ firme private și publice) în eforturile lor de a oferi servicii de ocupare comunităților locale nevoiașe. Demersurile organizațiilor neguvernamentale nu vor avea impact sustenabil, dacă ele nu sunt susținute și asigurate prin punerea în practică a unui sistem adecvat de protecție socială care asigură un trai decent, și înainte de toate a unei legislații a muncii care recunoaște că inegalitățile social-economice se datorează unor factori structurali, care apără drepturile angajaților, și care impune în mod consecvent asigurarea egalității de șanse și eliminării discriminării în angajare și promovare la locul de muncă printre altele prin măsuri active dedicate grupurilor dezavantajate.

În contextul relansării strategiei naționale pentru incluziunea socială a romilor, la un an după Anul European pentru Combaterea Sărăciei și Excluziunii Sociale, prin recomandările noastre

fundamentate pe această cercetare ne-am adresat în 2011 în mod special Agenției Naționale pentru Romi, Direcției pentru Egalitatea de Șanse între Femei și Bărbați, precum și Agenției pentru Strategii Guvernamentale. Printre altele am formulat nevoia de a constitui structuri guvernamentale (pe plan central și local), de exemplu un Minister al Incluziunii Sociale și Egalității de Șanse, sau un Departament Inter-Ministerial pentru Incluziune Socială și Egalitate de Șanse, care să aibă autoritate decizională, abilități de coordonare, capacitate financiară și expertiză profesională în gestionarea complexității excluziunii sociale și în elaborarea, implementarea și monitorizarea politicilor de dezvoltare care urmăresc asigurarea egalității de șanse pentru toate grupurile dezavantajate. Mesajul nostru către toți factorii politici a fost că România are nevoie de o politică economică în care să integreze politicile sale pentru romi, și prin care să transpună în practică drepturile social-economice asigurate prin legi și reglementări naționale și internaționale (din domeniul muncii).

Cuvintele cheie ale recomandărilor noastre au fost abordarea integratoare și intersecțională, accesul la muncă decentă și capacitatea economică. Chiar dacă recunoaștem că ajutorul imediat și direct, mai ales în momente de criză economică, este crucial pentru supraviețuirea celor care trăiesc în sărăcie acută, considerăm că scopul principal al intervențiilor din domeniul ocupării forței de muncă trebuie să fie crearea unor condiții în care grupurile dezavantajate (de romi) dobândesc capacitatea de a se transforma din categorie asistată social într-una întreprinzătoare, și au acces la muncă decentă astfel putând să-și exercite drepturile fundamentale (și) în domeniul ocupării.

Pentru inducerea acestor schimbări structurale nu sunt suficiente eforturile organizațiilor neguvernamentale care lucrează pentru comunități de romi defavorizate (cu sau fără finanțări din fonduri europene), ci este nevoie de implicarea sistematică și coordonată a factorilor și actorilor statului român, dar și ai diverselor structuri internaționale. Este nevoie de concepții/ politici publice noi, și de acoperirea financiară a acestora. În privința accesului la muncă decentă este nevoie de recunoașterea a cel puțin două lucruri:

- accesul la muncă nu este doar un drept social-economic în sens formal și legalistic, ci el trebuie asigurat în viața de zi cu zi prin egalizarea șanselor, astfel încât inegalitățile sociale aferente economiei de piață să nu mențină mase largi de oameni la periferia societății;

- accesul la muncă a oamenilor este condiție necesară, dar nu și suficientă pentru eradicarea sărăciei; în condițiile în care multe persoane care lucrează trăiesc în sărăcie și insecuritate datorită faptului că prestează munci precare, statele trebuie să elaboreze legislație și politici, care să asigure accesul la muncă decentă, deci la muncă care asigură un trai decent, precum și companiile trebuie să țină cont de asigurarea drepturilor omului în derularea afacerilor lor.

În zilele noastre, pe plan global și European ideea egalității de șanse este susținută de două seturi de argumente ce ar trebui să mobilizeze și factorii politici și economici din România în sensul adoptării sale (și) în termeni practici. Una se articulează în sfera drepturilor fundamentale ale omului, justiției și solidarității sociale, iar cealaltă în logica intereselor economice privind reducerea costurilor excluziunii sociale și avantajele financiare ale integrării (profesionale) a grupurilor dezavantajate. Important este ca ambele argumente să se fundamenteze pe recunoașterea faptului că incluziunea este un bun public care nu servește doar interesele celor din urmă, ci îmbunătățește conviețuirea socială în ansamblul ei.

5. În loc de concluzii. Procese de rasializare și spațializare a sărăciei

Politica asimilaționistă privind romii, caracteristică socialismului, a servit producerii și asigurării forței de muncă necesare industrializării și „dezvoltării multilaterale a națiunii române”. (Precum, în același context, ceea ce se considera a fi politica de emancipare a femeilor, a fost supusă aceluiași scop cu toate valențele sale economice și etno-naționale). Din punctul de vedere al celor care doreau, dar nu îndrăzneau să-și asume identitatea de rom pe atunci, prețul plătit pentru „integrarea pe piața muncii socialiste” a fost cel al renunțării la elementele identitare.

De-a lungul schimbărilor post-socialiste ai anilor 1990 (susținută de ideologia tranziției spre democrație și marketizare) și în perioada triumfării neoliberalismului (extinderii principiului pieței asupra tuturor domeniilor sociale), asimilaționismul a fost înlocuit treptat de politica rasializării romilor. Asimilaționismul a presupus că romii au o problemă culturală care se va rezolva prin adaptarea lor culturală la normele societății socialiste (acest model de inginerie socială a fost de altfel utilizat față de întreaga populație pre-modernă și rurală a României ce

trebuia transformată în muncitorime urbană). Rasializarea romilor, ca efect pervers și neintenționat al recunoașterii lor ca minoritate etno-națională cu drepturi etno-culturale, dar și ca încercare de a explica sărăcia în care trăiesc fără recunoașterea cauzelor economico-politice ale generalizării precarității, transpune diferența și inegalitatea între român/maghiar și rom în zona biologicului și fiziologicului. Privit în contextul larg al transformărilor post-socialiste românești, rasializarea romilor este tehnologia specifică prin care se realizează de-proletarizarea sau de-universalizarea cetățenilor români de etnie romă.

Acest efort se leagă de inițiativele mai ample de reinventarea subiectivității cetățenești în relația sa cu statul reconfigurat: în România post-socialistă – dincolo de fațada legislativă impusă de procesul aderării la Uniunea Europeană – asta s-a întâmplat ori prin discursurile naționaliste care au (re)construit idealul națiunii pure și al „românului autentic” anti-comunist, ori prin discursurile europeniste care au creat imaginarea românului european față de care „țiganul” a devenit „specia aparte” sau „soiul diferit” care nu numai că nu este asociabil cu românul, ci este considerat a fi impedimentul europenizării celui din urmă.²⁹

Spațiul segregat întruchipează procesele de diferențiere între cei dinăuntru și cei din afară, sau între cei care “merită să aparțină societății” și cei care “nu merită” acest lucru, sau între clasa de mijloc și categoriile sociale pauperizate. Segregarea este un teritoriu pe și prin care – după destrămarea socialismului cu tendințe omogenizatoare – actori sociali diverși negociază din poziții inegale asupra unui consens cu privire la cine poate fi inclus în, și cine trebuie exclus din spațiile sociale considerate adecvate. Segregarea spațială este un proces care crează și menține diferențierea între cetățenii “merituoși” și “nemerituoși”, creați la intersecționalitatea dintre etnicitate și statut social, de exemplu între membrii societății *mainstream* și categoriile sociale

²⁹ Amintesc aici câteva momente care demonstrează că rasismul este (și) element al unei culturi politice care transcede partidele politice: miniștri de externe au apelat la el pentru a defini problema României în sfera relațiilor internaționale și a identifica soluții ale acestora. Aceste observații/explicații ale lor nu sunt chestiuni de ordin tehnic, ele denotă un consens adânc printre anumite rânduri ale elitelor politice și intelectuale românești în materie de anti-țiganism. Vezi diagnoza lui Baconski cu privire la “infracționalitatea fiziologică a romilor”; anunțarea nevoii “deportării romilor infractori în deșertul egiptean” din scenariul purificator al lui Cioroianu; sau temerea lui Marga privind “cerșetorii romi” care “ar periclita efortul nostru pentru a încheia dosarul Schengen” (și ar fi periclitat, “vocea lăuntrică” proprie, care îi șoptea la un moment dat, conform declarațiilor sale, că aderarea României la Schengen se va întâmplă până în toamna acestui an).

care nu pot face față normelor stabilite de aceștia. Mai departe, susținând că un etnic rom sărac este sărac pentru că nu vrea să lucreze și așteaptă ca statul să-l ajute, autoritățile întăresc în populația majoritară ideea că un cetățean “responsabil” și “meritos” nu trebuie să aștepte să fie “asistat” de către stat, căci dacă face asta, acționează la fel cum acționează țiganii, sau chiar devine țigan. Pe de altă parte, prin evacuarea și relocarea romilor în zone segregate, autoritățile publice au o contribuție la crearea sentimentului de superioritate morală în rândul majoritarilor, inclusiv ai celor săraci, care astfel se pot simți drept “cetățeni normali”, ne-expulzați în medii izolate și poluate, nedemne de ființa umană.

În zilele noastre, segregacionismul rasializat devine tot mai acut datorită predominanței neoliberalismului atât ca generator, cât și ca administrator al crizei economice, care accentuează și adâncește sărăcia din România, producând diverse forme avansate ale marginalității, cum ar fi cea a locuirii precare în spațiul stigmatizat, poluat și izolat al rampei de gunoi a Clujului.³⁰ Politicile guvernamentale centrale și locale din domeniul locuirii (ca în orice alt caz, de altfel) nu sunt tehnici neutre care oferă soluții la problemele definite în mod „natural”, ci ele sunt instrumente ale puterii, marcate de ideologii politice și convingeri personale.³¹ Politicile aparent non-intervenționiste în raport cu „piața liberă” rezidențială și imobiliară (dar care defapt au un rol important în crearea iluziei realității libertății pieței și în acoperirea tranzacțiilor imobiliare dubioase) sunt defapt saturate de valorile neoliberalismului.

Privatizarea și marketizarea locuirii sunt susținute de argumentele sau luările de poziții ale decidenților și implementatorilor de politici prin care aceștia contruiesc distincția dintre cetățenii „merituoși” și cei „nemerituoși”, dintre cetățenii „responsabili” și cei „dependenți” de protecția socială, sau dintre cei care pot dobândi locuințe pe „piața rezidențială liberă” și cei care „nu sunt în stare de așa ceva pentru că nu le place să muncească”. Mai departe, aceste luări de poziții îi clasifică pe etnicii romi drept „săracii nemerituoși”, transformându-i în simboluri ale dependenței față de statul care, de altfel, refuză să acționeze în favoarea lor în timp ce îi privilegiază pe cei

³⁰ Detalii vezi în *Rampa de gunoi: Spațiul marginalității urbane avansate rasializate în România de azi*, 11 septembrie 2012 (<http://www.criticatac.ro/18247/rampa-de-gunoi-spaiul-marginalitii-urbane-avansate-rasializate-romania-de-azi/>).

³¹ După Shore și Write, conform cărora politicile funcționează ca instrumente ale guvernantei, ca vehicule ideologice, și ca agenți prin care se contruiesc subiectivități și se organizează oamenii în sistemele puterii și autorității (Cris Shore and Susan Wright: *Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power*, London and New York: Routledge, 1997).

oricum favorizați de situațiile lor economice, capitalul lor social, sau câștigurile lor de pe „piața liberă” neoliberală.

Creați ca atare prin astfel de proceduri simbolice, evacuarea romilor din așezămintele informale sărace urbane devine mai facilă din punctul de vedere al legitimării acestui act. În consecință, re-locarea lor în vecinătățile periferice ale urbei (cum ar fi rampa de gunoi, sau stația de epurare, despre care unii afirmă că „este mediul natural al țiganilor”) este explicată prin neputința lor de a se adapta timpului și locului în care trăiesc; transformările prin care trec în sensul pierderii capabilității lor de integrare în societatea *mainstream* prin școală sau locuri de muncă sunt pedepsite de parcă ele ar rezulta din opțiunea lor liberă; abilitatea lor de a locui în condiții sub-umane este catalogată drept o „caracteristică naturală a etniei”; ajungându-se chiar la ideea că ei „merită să locuiască în mediul toxic și izolat al rampei”. Astfel, rasismul anti-țigănesc devine o verigă importantă a neoliberalismului, legitimându-i acțiunile în termenii raportării la relația dintre romi și neromi ca la o relație a diferenței și nu a inegalității produse de ierarhiile de putere aferente sistemului. În urma acestui demers, segregarea rezidențială ajunge să fie interpretată ca un rezultat natural al acestei diferențe presupus prescrise atât biologic, cât și cultural; soluția la ea se imaginează drept ca un proces al transformării celor marginalizați în indivizi capabili să corespundă cerințelor regimului de viață neoliberal, fără schimbarea acestuia; în timp ce locuirea segregată continuă să adâncească marginalitatea avansată, cronicizând deprivările multiple, erodând capitalul social și demnitatea celor afectați, și creând instanțele cele mai extreme ale suferinței umane.